

Второй этап – 1986–1988 гг. – заключался в разработке концепции перестройки образования в вузах, местных органах управления и партийных комитетах. В этот период проводилось обсуждение основных направлений реформирования системы высшего образования, но, как считает Б. Пономаренко, “отсутствие четких направлений провозглашенной перестройки социалистического общества создавало лишь видимость демократических реформ в сфере профессионального образования” [3, с. 63].

Третий этап реформирования профессионального образования проходил с конца 80-х до начала 90-х гг. XX в. В этот период выявилась несостоятельность концепции образовательной реформы, на которую большое влияние оказывала рыночная реформа. Оказавшись в таких непростых условиях, вузы должны были решать проблему выживания в новых экономических условиях.

Таким образом, реформа образования была приостановлена по трем причинам [3, с. 64]. Первая причина заключалась в политизации общества, из-за которой внимание преподавательских составов отвлекалось от реальных проблем вузов. Вторая – в игнорировании демократических преобразований и опыта высшего образования других государств. Третья – в консервативном характере деятельности научно-педагогических кадров.

Выводы. Реформирование инженерно-строительного образования в Украине в период перестройки не дало ожидаемых результатов, но четко показало, что система высшего образования нуждается в коренных изменениях, которые последовали в 90-е гг. XX в.

Литература

1. Высшая школа УССР в условиях перестройки: состояние, проблемы, перспективы : методические рекомендации для идеологического актива и руководящих работников вузов / [Ю.Н. Бугай, М.З. Згуровский, В.М. Литвин, В.П. Погребняк]. – К. : УМК ВО, 1988. – 72 с.
2. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране : сборник документов и материалов. – М. : Высшая школа, 1987. – 77 с.
3. Пономаренко Б.Т. Реформирование профессиональной школы: история, опыт, проблемы (1980–1994 гг.) / Б.Т. Пономаренко. – М. : Знание, 1994. – 235 с.
4. Старченко Т.Я. Вища школа на шляху оновлення / Т.Я. Старченко, О.М. Стоян, О.І. Бобик. – Львів : Світ, 1991. – 128 с.
5. Ягодин А. С учетом задач перестройки высшей школы / А. Ягодин // Вестник высшей школы. – 1986. – С. 3–7.

КАПЧЕНКО О.Л.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ У СПАДЩИНІ І.Г. ТКАЧЕНКА

У складному і багатогранному процесі розбудови незалежної Української держави значне місце займає середня загальноосвітня школа як важлива органічна складова єдиної безперервної системи освіти. Національна освіта як частина європейської переживає період глибинних змін, які зумовлені загальноцивілізаційними новими тенденціями в розвитку суспільства. Йдеться, передусім, про процеси глобалізації, за яких в умовах нових науково-інформаційних технологій успіх справи буде вирішувати рі-

вень розвитку людської особистості. Сучасна цивілізація все більшою мірою ставить основною вимогою саме розвиток особистості. Особистісно орієнтований підхід до навчально-виховного процесу не може бути належним чином забезпечений без високої педагогічної культури вчителя.

Наукові розвідки з педагогічної майстерності здійснювали українські та зарубіжні вчені Е.С. Барбіна, С.У. Гончаренко, М.В. Гринькова, І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос, А.Ш. Кудусова, Н.В. Кузьміна, Н.В. Кухарев, В.І. Луговий, В.А. Семиченко, Т.М. Сорочан, Т.І. Сущенко, Н.Н. Тарасевич, М.Д. Ярмаченко.

Погляди на педагогічну майстерність видатним українським педагогом другої половини ХХ ст. І.Г. Ткаченком неодноразово висвітлювались у наукових працях українських учених А.Б. Іванка, Н.М. Калініченко, В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка, Б.П. Хижняка, С.В. Шиповського.

Мета статті – здійснити аналіз праць відомого українського педагога І.Г. Ткаченка в контексті важливого значення педагогічної майстерності в українській школі.

Звертаючись до педагогічної спадщини відомого українського педагога другої половини ХХ ст. І.Г. Ткаченка, сучасні освітяни знайдуть багато корисного у справі розробки і творчої реалізації концептуально-теоретичних і практичних проблем української школи початку нового століття та підвищення професійної майстерності. На важливості творчого використання досвіду, набутого в попередні десятиріччя, неодноразово наголошував академік В.Г. Кремень: “Людство знаходиться на такому етапі розвитку, коли відбуваються надзвичайно серйозні модернізаційні процеси в освітянській діяльності й наша країна має на основі великої спадщини, яку ми отримали в своїй освіті від попередньої держави, продовжити і завершити створення цілісної національної освітньої системи” [2].

Свої погляди на те, яким повинен бути вчитель і в чому складність і відповідальність цієї професії, директор Богданівської середньої школи № 1 Знам'янського району на Кіровоградщині І.Г. Ткаченко неодноразово висловлював у своїх книгах і статтях, у виступах на обласних, всеукраїнських, всесоюзних науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях у 1960–1980-х рр. Цій проблематиці присвячені його статті “Яким бути сучасному учителю?” (1971), “Сільська школа: пошук і творчість” (1971), “Учитель і сучасна школа” (1973), “Нові горизонти, проблеми і пошуки сільської школи” (1974), “Повнота духовного життя”, “Сільський вчитель, яким він має бути?” (1975), “Кожному уроку – високу якість” (1976), “Сільський учитель – організатор продуктивної праці учнів” (1986) тощо. Книги І.Г. Ткаченка “Богданівська середня школа”, “Трудове виховання старшокласників” та інші є своєрідною скарбницею ідей про педагогічну майстерність учителя. У них видатний український педагог розкриває суть педагогічної майстерності, показує, у чому полягає соціальна значущість цієї професії, не зважаючи на її труднощі і проблеми. Зокрема, він писав: “...праця вчителя тим цінна і прекрасна, що вона формує саму людину. ...Вчитель, образно кажучи, здійснює зв'язок часів, він – ланка в низці по-

колінь. Він неначе передає естафету з сучасного в майбутнє, і це робить його працю такою захоплюючою, справді творчою” [10].

Педагогічну культуру вчителя І.Г. Ткаченко розглядає як органічну складову загальної культури особистості. Педагогічна культура вчителя, стверджує він, неможлива без оволодіння загальнолюдськими культурними цінностями – науковими, моральними, естетичними. На його думку, складниками педагогічної культури виступають глибоке знання вчителем свого предмета, багатоманітність методів вивчення дитини, педагогічна етика, педагогічна творчість, науково-дослідна діяльність вчителя, єдність науки, майстерності і мистецтва.

У книгах і статтях Івана Гуровича постійно проводиться думка про те, що сучасній школі “потрібен передусім учитель-дослідник, учитель-науковець” [10]. А як виростити такого вчителя? У Богданівській школі починали з глибокого ознайомлення з проблемами і здобутками психології та педагогічної науки, з втілення їх у практику діяльності школи. Наступним етапом цієї роботи стали власні педагогічні дослідження. Зокрема, були розроблені методичні рекомендації щодо тематичного планування трудового й виробничого навчання, підготовки та проведення виробничих екскурсій. З 1972 р. при Богданівській школі почала функціонувати науково-дослідна лабораторія Інституту педагогіки УРСР, яка працювала над проблемою щодо системи трудового виховання в сільській школі. В 1975 р. до роботи в ній було залучено 16 богданівських учителів [7].

І.Г. Ткаченко вважав за необхідне при кожній районній опорній школі на громадських засадах відкрити науково-практичні лабораторії, залучивши сюди талановитих молодих учителів та досвідчених майстрів педагогічної справи. Більше того, в 1975 р. він висловлює думку про можливість організації подібних лабораторій з тих чи інших питань дидактики або теорії виховання в будь-якій школі, яка має добру навчально-матеріальну базу й кваліфіковані педагогічні кадри [4].

Директор школи, на його думку, повинен відігравати роль організатора і керівника такої лабораторії. І.Г. Ткаченко надавав великого значення створенню відповідних умов для дослідної роботи вчителя, зокрема, акцентував на формуванні науково-педагогічної бібліотеки, в якій були б зібрані всі найновіші видання, що стосуються життя сучасної школи, а також періодика. В іншій науковій праці він зазначає про доцільність створення при всіх районних опорних школах наукових бібліотек, де вчитель міг би прочитати нові книги і монографії з теорії педагогіки, методики викладання та виховання. Наголошував на проблемі творчих зв'язків школи з науковцями не лише столиці, а й з викладачами вищих навчальних закладів країни. У такому спілкуванні він вбачав один з ефективних засобів збагачення наукової ерудиції вчителя, підвищення його фахової майстерності. Учитель-науковець, учитель-дослідник, на його думку, повинен:

- бути на рівні знань епохи;
- мати чітке і конкретне уявлення про зміст програми виховання та про ті шляхи і методи, якими ця програма практично здійснюється;

– мати серце, сповнене справжньою любов'ю до дітей, яке може вмістити в собі весь океан неповторної дитячої душі, духовний світ дитини з його суперечностями і прагненнями до пізнання, до визначення свого “я” в оточуючому житті [10].

Школу І.Г. Ткаченко називав храмом науки, але наголошував, що це можливо лише тоді, коли в ній вируватимуть дитячі почуття, а дитяча думка злітатиме в пошуках наукових істин. Навчально-виховний процес не може зводитись лише до уроків, проведених навіть з використанням досконалих методів навчання. І все ж урок богданівські педагоги вважали моральним началом духовного життя кожної дитини. Саме ця думка визначала стиль роботи багатьох вчителів: Г.Ф. Пугача, Л.О. Мініної, Н.С. Ратушної, Ю.Ф. Кузьменко, Н.П. Дорошенко, П.Ю. Кучерявого та ін.

Вивчення й узагальнення досвіду роботи педагогів школи дало змогу сформулювати п'ять вимог до уроку:

1. Єдність чуттєвого і логічного пізнання в процесі уроку як сутність науково-психологічних основ уроку, його структури, форми і змісту практичних завдань (не кількість різних видів вправ є головною на уроці, а послідовність у їх розміщенні, яка забезпечує рівномірне навантаження на всі органи чуттів).

2. Створення проблемних ситуацій на всіх етапах уроку й особливо на тому, де вивчається та усвідомлюється новий матеріал. Взаємозв'язок дослідної діяльності учнів, коли знання добуваються і свідомо засвоюються на основі використання певних спеціально підібраних джерел з інформацією знань, які дає учитель у готовому вигляді.

3. Наочність, яка використовується на уроці, повинна відповідати двом вимогам: своєю формою вона ілюструє, пояснює те чи інше поняття, закон, правило, визначення тощо, а своїм змістом – викликає в учнів необхідність логічного мислення з тим, щоб проникнути в суть поняття.

4. Диференціація навчання в процесі уроку, яка спирається на індивідуальні потенції особистості до навчання і пізнання і розвиває їх. Звідси три види самостійних робіт у такій послідовності: практичні, пізнавальні і творчі.

5. Домашнє завдання своєрідно повторює весь процес уроку – окремі вправи виконуються за запропонованим учителем зразком, а окремі допускають кілька варіантів для їх розв'язання з тим, щоб учні шукали (і знаходили!) раціональний спосіб розв'язку в процесі дослідної діяльності. Складовою окремих завдань повинні бути завдання на моделювання, конструювання і проведення лабораторних дослідів [8–10].

У результаті власної багаторічної роботи І.Г. Ткаченко доходить висновку, що одним з найголовніших шляхів удосконалення педагогічної культури вчителя є повсякденна робота над розширенням свого загального і педагогічного кругозору, вивчення педагогічного досвіду, глибокий аналіз власної діяльності тощо. Щоб досягти висот педагогічної майстерності, йому потрібно багато працювати над собою, над своїм удосконаленням у процесі самоосвітньої діяльності. Іван Гурович з тривогою констатував, що

наукові праці з актуальних проблем дидактики й теорії виховання, науково-методичні рекомендації далеко не завжди стають надбанням сільського учителя через обмеженість тиражів, вказував на відсутність упорядкованого педагогічного бюлетеня, в якому б друкувалися короткі анотації про зміст наукових досліджень, нових книг, монографій, брошур.

Ще в середині 1970-х рр., І.Г. Ткаченко рекомендував кафедрам педагогіки і психології педагогічних інститутів спільно з інститутами вдосконалення вчителів організувати вивчення нових педагогічних досліджень, запровадження їх положень у практику через мережу районних опорних шкіл. Він ставив питання на всеукраїнському рівні про організацію обласних шкіл-семінарів у складі директорів районних опорних шкіл з метою вивчення передового досвіду, найновіших теоретичних положень.

На думку І.Г. Ткаченка, педагог повинен щодня читати не менше ніж 150–200 сторінок різної літератури. З метою надання сільському вчителю допомоги в організації самоосвітньої діяльності він висловлював думку про доцільність об'єднання зусиль товариства “Знання” і товариства любителів книги з метою видання щорічної бібліотечки сільського вчителя у вигляді невеликих за обсягом брошур з актуальних питань філософії, педагогіки, психології, економіки, соціології, сільськогосподарських наук.

Науково-педагогічна і виховна діяльність сільського вчителя будуть ефективнішими, а його педагогічна майстерність та культура вищою і тоді, коли педагог буде розвантажений від великої кількості доручень, не пов'язаних з його безпосередніми функціями.

Через значну кількість праць І.Г. Ткаченка настійно проводиться думка про те, що неодмінною складовою педагогічної майстерності сільського вчителя є глибоке знання сучасного сільськогосподарського виробництва. В першу чергу це стосується вчителів природничих дисциплін. Він вважав доцільним запровадити на факультетах природничих наук педагогічних інститутів хоча б у вигляді факультативних занять короткого спецкурсу з основ сільськогосподарського виробництва. Вчителі фізики, хімії, біології повинні мати хоча б мінімум інженерно-агрономічних знань для керівництва учнівськими виробничими бригадами.

Чимало зусиль адміністрацією Богданівської СШ № 1 докладалося і в напрямі піднесення технічної озброєності праці вчителя. Організовувалися і проводилися семінари-практикуми з оволодіння кожним учителем технічними засобами навчання. Водночас здійснювався пошук найоптимальнішого варіанта їх практичного застосування в методиці і структурі уроку для того, щоб точно окреслити їх науково-виховну функцію. Педагогічна культура вчителя, на думку І.Г. Ткаченка, полягає і в грамотному використанні технічних засобів навчання: “Не принципи універсалізації технічних засобів навчання, а принципи гармонії методів визначатимуть наші творчі пошуки. Наукові ідеї і моральні поняття, які формуються і закладаються в процесі уроку, знаходять свій дальший розвиток на широкому фоні позакласної роботи, навчально-виробничої практики і суспільно корисної праці, як сфера практичної діяльності наших вихованців” [5].

Педагогічна культура сповна має виявлятися і в процесі впливу вчителя на сім'ї своїх вихованців. Ефективність такого впливу, на думку І.Г. Ткаченка, залежить від “майстерності педагога”, психологічного клімату сім'ї та громадського обличчя батьків. Підхід до кожної сім'ї має бути індивідуальним, але, як засвідчував досвід Богданівської школи, ефективність індивідуальної роботи в сім'ях учнів значною мірою залежить від колективних форм роботи з батьками. Однією з таких форм у практиці богданівських учителів стали наукові конференції для батьків, які сприяли глибшому аналізу, осмисленню ними власного досвіду сімейного виховання [7].

Трактуючи поняття “педагогічна майстерність”, І.Г. Ткаченко вважає, що це інтегральна якість особистості педагога, яка тісно пов'язана із загальною культурою вчителя та його високорозвинутим педагогічним мисленням. А це “...залежить значною мірою від того природного клімату творчості, який існує в педагогічному колективі, оскільки тільки сприятлива атмосфера співдружності і творчості допомагає кожному учителю найповніше втілити у педагогічну практику свою науково-педагогічну ерудицію та інтелектуальну освіченість” [9].

І.Г. Ткаченко був не лише чудовим директором школи, знаним і шанованим в усьому колишньому СРСР, а і блискучим учителем математики, учителем-майстром, що давало йому можливість тонко і надзвичайно майстерно працювати з кожним педагогом, забезпечуючи підвищення його культури. С.В. Шиповський на сторінках журналу “Народна освіта” зазначає: “Він може зупинити вчителя який кудись поспішає і чимось знервований і сказати: “Подивіться, як розпустились квіти в нашому саду. Так, до речі, у вас на минулому уроці була чудова обстановка, серйозність, діти добре працювали...” Чи просто, безпосередньо, по-домашньому зауважить: “Ось, знаєте, я сам б'юся над такою проблемою, давайте разом подумаємо...” Чи запитає у молодого педагога: “А ви не читали такої книжки, я тільки чув про неї... Ну-ну, розкажіть!” або: “Мені якось в голову прийшла цікава, здається, думка для статті, хочеться обговорити її, вивірити як слід... Не будете заперечувати, якщо вечором я загляну, прочитаємо?”. Така бесіда може затягнутися надовго, перейде в дискусію, підуть спогади про початок шляху, жарти. Іван Гурович уважно, з повагою буде слухати співбесідника...

Отже, що головне в характері директора, в чому воно полягає? Перш за все це велика душевна доброзичливість. І велика вимогливість разом з тим, підкреслимо: це компоненти, що взаємодоповнюють один одного, а не взаємовиключають. Інакше кажучи, доброзичливість заснована на вимогливості і до себе, і до своїх колег, а вимогливість неможлива без доброзичливості” [13].

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що педагогічна майстерність у спадщині видатного українського педагога І.Г. Ткаченко – це зв'язок професійно-педагогічних якостей вчителя з його духовною культурою та розвиток кожної з них до рівня “вищого порядку”.

Саме таким майстром-людиною високої педагогічної культури і був видатний український педагог І.Г. Ткаченко. Разом з тим, на наш погляд, потребують подальших досліджень його унікальні наукові праці з педагогічної майстерності.

Література

1. Калініченко Н.О. Сучасники В.О. Сухомлинського / Н.О. Калініченко // Наукові записки. Серія "Педагогічні науки". – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. – Вип. 25. – С. 18–25.
2. Кремень В.Г. Зберегти в освіті все те добре, що маємо, і разом з тим досягти якісно нового її стану / В.Г. Кремень – К. : Освіта України, 2001. – 189 с.
3. Наставник вчителів: буклет обласного та обласного ГУВ. – Кіровоград, 1975. – 47 с.
4. Ткаченко І.Г. В основу – ленінський стиль / І.Г. Ткаченко // Радянська освіта. – 1975. – 5 травня.
5. Ткаченко І.Г. Кожному уроку – високу якість / І.Г. Ткаченко // Кіровоградська правда. – 1976. – 25 серпня.
6. Ткаченко І.Г. Новые горизонты, проблемы и поиски сельской школы / И.Г. Ткаченко // Народное образование. – 1974. – № 11. – 112 с.
7. Ткаченко І.Г. Повнота духовного життя. Сільський учитель, яким він має бути? / І.Г. Ткаченко. – К. : Літературна Україна, 1975. – 175 с.
8. Ткаченко І.Г. Сільський учитель – організатор производительного труда учащихся / И.Г. Ткаченко // Реформа школы: Проблемы деятельности учителя : межвуз. сб. науч. тр. / [отв. ред. В.П. Парамзин]. – Новосибирск, 1986. – 124 с.
9. Ткаченко І.Г. Сільська школа: пошук і творчість / І.Г. Ткаченко. – Державний архів Кіровоградської області. – Фонд р-7138, оп. I, арх. № 28–1971.
10. Ткаченко І.Г. Учитель і сучасна школа / І.Г. Ткаченко // Серп і молот. – 1973. – 21 березня.
11. Ткаченко І.Г. Чому нам гикнеться у ХХІ столітті? / І.Г. Ткаченко // Кіровоградська правда. – 1992. – 20 серпня.
12. Ткаченко І.Г. Яким бути сучасному учителю? / І.Г. Ткаченко. – Державний архів Кіровоградської області. – Фонд р-7138, оп. I, арх. № 28–1971.
13. Шиповский С.В. Лаборатория Ивана Гуревича / С.В. Шиповский // Народное образование. – 1970. – № 5. – 105 с.

КВАС О.В.

ПЕДАГОГІКА “НОВОГО ВИХОВАННЯ” ЯК РЕФОРМАТОРСЬКИЙ РУХ НА ЗЛАМІ ХІХ І ХХ СТОЛІТЬ

Не зважаючи на значні досягнення освітніх систем у ХХ ст., протягом всього століття школа й виховання були в центрі постійної гострої критики. На зламі ХІХ і ХХ століть її критикували за казармений характер і атмосферу, за формалізовані методи навчання, які призводили до інтелектуальної пасивності учнів, вимагали від них більше “запам’ятовувати”, ніж “розуміти” знання, за відривання й ізолювання молоді від щоденного суспільного і культурного життя тощо. Ця критика призвела до появи на початку ХХ ст. руху реформ, який здобув назву “нове виховання”.

“Нове виховання” вимагало індивідуалізації в системі освіти й вихованні, задоволення спонтанних потреб молоді, свободи, розвитку самодіяльності, активності учнів, допомоги в самонавчанні і самовихованні, у досягненні особистого успіху. Замість традиційного “дресирування” дітям створювалися можливості для їх всебічного розвитку.

“Нове виховання” (прогресивне виховання, педагогіка реформ) із самого початку свого існування декларувало опіку кожної дитини. Тогочасна педагогіка незалежно від її парадигмату – педоцентризму, персоналізму,